

critical to preventing sources from being reduced to database stuffing. Still, the book could have exploited more its interdisciplinary and comparative potential by reflecting on the methodological implications of different (for example oral or non-textual) sources and the digital turn, and on the relevance of the gained insights for the study of other regions, time frames and (non-agricultural) commodities. Overall, the publication makes an eloquent appeal for in-depth research into the local power dynamics of the seemingly teleological and uniform trajectories of agricultural globalization.

Hanne Cottyn, Ghent University

Jurjen Vis, *Diaconie. Vijf eeuwen armenzorg in Den Haag*. (Amsterdam: Boom, 2017). 488 p. ISBN 9789024406364.

DOI: 10.18352/tseg.1013

In de geschiedenis van de sociale zorg in Nederland spelen de kerkgemeenschappen van oudsher de voornaamste rol. In Nederland was daarbij de rol van de Nederduits-Gereformeerde (later Nederlands-Hervormde) kerk heel lang het grootst gezien de omvang van de aan haar toevertrouwde kudde. Elke hervormde kerkgemeenschap had van meet af aan een diaconie, een college van diakenen die de giften van de gelovigen ten behoeve van de armenzorg inzamelden en verdeelden onder de behoeftigen. In veel Nederlandse plaatsen hadden de diakenen van de hervormde kerk niet alleen de zorg voor de eigen kudde, maar voor alle armen.

Zo was ook heel lang de situatie in Den Haag, waar de diaconie nog altijd één van de best voorziene en voornaamste organisaties van sociale zorg is. Het voltooiën van de (her)ordering van het omvangrijke archief was in 2012 aanleiding voor de diaconie om haar geschiedenis te laten vastleggen. De opdracht daartoe werd vergund aan de ervaren historicus Jurjen Vis, die zijn sporen op het gebied van armenzorgsgeschiedenis ruimschoots heeft verdiend en die vier jaar mocht uittrekken voor onderzoek en schrijven. Uitgeverij Boom werd aangetrokken om er een buitengewoon fraai vormgegeven boek van te maken, gebonden met leeslint en een prettig lezende letter.

Diaconale archieven zijn voor de geschiedenis van de sociale zorg een belangrijke bron en deze zijn dan ook veelvuldig gebruikt voor studies naar de armenzorg in het verleden, zoals in *Bijstand in Amsterdam, ca. 1800-1850. Armenzorg als beheersings- en overlevingsstrategie* (Zwolle 1992) van Marco H.D. van Leeuwen of *Dese bekommerlijke tijden, armenzorg, armen en armoede in de stad Groningen 1594-1795* (Assen 2009) van Albert Buursma. Vis' boek wijkt daarvan af

in die zin dat de opdracht van de diaconie een geschiedschrijving vanuit het perspectief van de organisatie was. De nadruk in dit boek ligt dan ook niet zozeer op de ontvangers als wel de gevers, en degenen die de Haagse geefstructuur vorm gaven en in stand hielden.

Vis behandelt de Haagse diaconale geschiedenis in chronologisch geordende, maar vaak aan een bepaald thema gewijde hoofdstukken, waarbij de activiteiten van de diaconie – met name ouderen- en wezenzorg – leidend zijn. Aan de orde komen onder andere de herkomst van het woord en verschijnsel diaconie, de maatschappelijke en kerkelijke status van de diakenen, opmerkelijke legaten die de oprichting van weeshuizen en ouderentehuizen mogelijk maakten, en de verhouding tot de wereldlijke overheden – die al vanaf de jaren 1640 jaarlijks subsidies moesten geven aan de diaconie, omdat de giften van de kerkgangers niet voldoende waren om alle armen te kunnen bedelen. Vis benadrukt ook de eigenheid van de Haagse diaconie. Zo werd die als enige in het land tot 1938 werd voorgezeten door een advocaat-diaken, een meestal in Leiden opgeleide rechtsgeleerde die vaak tot de hogere klassen behoorde en grote invloed op de gang van zaken had.

Dit rijke boek bevat tal van interessante observaties, bijvoorbeeld over de betrekkelijk gulle steun van de Oranjes, zoals het grote legaat dat Amalia van Solms (1602-1675) naliet aan de diaconie, en de opmerkelijke uitdeling die in 1675 plaats vond op haar verzoek en kosten, opdat de armen haar in hun gebeden mochten gedenken. De Oranjestadhouders droegen vanaf 1677 jaarlijks 1000 gulden bij aan de diaconale inkomsten, en gaven standaard jaarlijks hetzelfde bedrag als de diakenen aan de deur kwamen collecteren. Waar de Oranjes ter kerke gingen, profiteerde de diaconie vanwege de hofhouding die mee kwam, en vorstenhuwelijken waren vaak ook profijtelijk. De opbrengsten van collectes, de voornaamste inkomstenbron van de diaconie in de vroegmoderne tijd, fluctueerden al naar gelang de omstandigheden. Zowel hoogtijden als periodes van ramspoed waren voor het kerkvolk aanleiding om diep in de buidel te tasten. Legaten droogden juist op in slechte tijden.

Bij een boek dat zo'n lange en veelomvattende geschiedenis bevat zijn natuurlijk altijd wel kanttekeningen te maken. Zo rijst de vraag of de Oranjes in de negentiende en twintigste eeuw ook zo gul waren. Het boek zegt daar niet zoveel over, en dat is toch wat verrassend gezien de substantiële bijdragen van de stadhouders. Zouden de koninklijke Oranjes hun liefdadigheid meer op nationaal dan lokaal niveau hebben willen doen uitoefenen? Wellicht niet een vraag die beantwoord moet worden in een boek over de Haagse diaconie, maar de tegenstelling is toch frappant. Ook is het wel jammer dat *Diaconie* geen doorlopende cijferreeksen bevat over de inkomsten en uitgaven van de diaconie door de eeuwen heen, hoewel het materiaal daarvoor aanwezig is, en Vis bijvoorbeeld voor de periode 1660-1680 de jaarlijkse totalen van de verschillende collecten en de legaten geeft. Ook valt het boek nog wel eens in herhaling, wat wellicht te maken heeft met de

realistische verwachting dat veel lezers *Diaconie* niet van A tot Z zullen of willen lezen maar zich tot hen interesserende stukken zullen beperken.

Dat de auteur bij zo een omvangrijk archief en een niet eerder zo uitvoerig beschreven geschiedenis keuzes heeft moeten maken waarbij de voorkeur is uitgegaan naar een meer verhalende geschiedschrijving is echter begrijpelijk. De vragen die *Diaconie* oproept kunnen allicht beschouwd worden als aanleiding en uitnodiging voor verder onderzoek in de Haagse diaconale archieven.

Vis' boek beschrijft vakkundig de boeiende geschiedenis van een voortdurend tussen zich wijzigende omstandigheden laverende organisatie die steeds opnieuw werd geconfronteerd met de vraag hoe het beste invulling te geven aan de bedragen die men door inzamelingen en giften verkreeg ten behoeve van de minderbedeelden in de samenleving. Dat is nu niet minder relevant dan in de zestiende eeuw, want ondanks alle veranderende opvattingen en verbeteringen in de levensstandaard blijven nood en gebrek ook in eenentwintigste-eeuws Den Haag geen onbekende grootheden, en dat zal in andere Nederlandse plaatsen niet anders zijn. Met *Diaconie* heeft Vis in elk geval een standaardwerk afgeleverd voor de Haagse geschiedenis, een voorbeeld voor diaconieën en hun historici elders en een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van de sociale zorg in Nederland.

Henk Looijesteijn, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Michiel van Groesen, *Amsterdam's Atlantic. Print Culture and the Making of Dutch Brazil*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016). 265 p. ISBN 9780812248661.

DOI: 10.18352/tseg.1010

From 1624 to 1654 the Dutch Republic had a large colonial empire in Brazil. In *Amsterdam's Atlantic*, Van Groesen shows how the rise and fall of this colony were affected by the peculiar media landscape of Amsterdam. The strategic use of printed media at first generated national joy over the victories won in Brazil by the West India Company (WIC). But gradually the authorities lost their control over the circulation of news, and a different, grim picture of the colony emerged. Dutch Brazil became 'Amsterdammified'; the media war over the colony eventually caused its doom.

Van Groesen treats Dutch Brazil as a case study for historical research on print culture. He uses 'the rise and fall of Dutch Brazil to demonstrate the interplay between Atlantic news, information management and public opinion' (p. 189). By stating that Amsterdam, because of its high degree of press freedom, was Europe's main Atlantic news center in the seventeenth century, Van Groesen broadens the